



Рецензії. Хроніка

“ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР” НЕПЕРЕСІЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНА

[Рец.]: Коник О. О. Депутати Державної Думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) / Наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ: Герда, 2013. – 454 с.

У царині системних новітніх підходів до з'ясування масштабних історичних явищ, до яких причетні маси людей – репрезентантів усіх верств суспільства, монографічне дослідження О. О. Коника без перебільшення можна назвати сміливим і досить вдалим експериментом. Інтерпретуючи конкретні дії індивідів – очільників і рядових учасників парламентського процесу, розглядуваного в якості «... “розкріпачення” політики як особливого виду інтелектуальної і предметно-практичної діяльності» (с. 10)¹, автор актуалізує головні підходи антропологічного методу історичних досліджень, адепти якого зосереджують свою увагу не на подіях («подієва історія»), а на ментальних рисах суспільства або певних соціальних груп. При цьому, як зазначається в одній із останніх праць, де обґрунтовується конструктивістський підхід до аналізу історіописання, «непрофесійні учасники політичного життя беруть участь в політичному дискурсі для того, щоб знайти відповідний політичний засіб реалізації власних, часом цілком конкретних, прагнень, і підтримку для власних цілком непрактичних візій світового ладу. Це проявляється у підтримці таких політичних опцій, які дають шанс на реалізацію особистих чи партикулярних цілей та цінностей» [1, с. 267]. Водночас «через всебічне відтворення життя одного з рядових представників тієї чи іншої соціальної верстви» фіксуються й аналізуються суттєві риси епохи, соціуму, історичного процесу (с. 286), – й, зокрема, того явища, яке у тексті назване проявом «так званого демократичного транзиту на українських теренах: суспільного сприйняття нової політичної інституції, соціальних пріоритетів і симпатій виборців із різних суспільних верств, зворотних зв'язків «депутат – виборець і т. ін.» (с. 6). Важливо наголосити, що автор, очевидно, свідомо відмовився як від класового, так і «україноцентричного» підходів при оцінці діяльності депутатів. Предметом свого дослідження О. О. Коник називає «процес становлення новочасної парламентської традиції в Наддніпрянській Україні» (с. 10). Єдиною підставою для залучення тих чи інших осіб – членів Державної думи – до групового аналізу виступає факт їхнього обрання в одній з губерній Наддніпрянської України.

Слушною є думка дослідника про необхідність обережного використання в науковій літературі поняття «український парламентаризм», яке не є коректним щодо «конкретної ситуації з думським процесом початку ХХ ст. в Російській імперії» (с. 15). Щоправда, зазначимо, що в Україні вже видали об'ємну академічну працю під назвою «Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення» (у 2-х тт., 2010), в якій здійснено спробу розглянути представницькі практики нашого народу від давнини до сучасності [2-3]. О. О. Коник справедливо наполягає, що про «парламентаризм» як такий, – чи «російський», чи «український» – на теренах Російської імперії можна говорити лише умовно (с. 16), пропонуючи вести мову про явище «українського парламентаризму» на початку ХХ ст. у його стосунку до Наддніпрянської України «тільки в сенсі регіонального, губерньського представництва» (с. 16) та вважаючи доречним вживання лише таких словосполучень, як «українські парламентські традиції» (с. 15) або «австро-український парламентаризм» (с. 16). Варто погодитися з цим: дійсно, коли вважати, що парламентська держава – це утворення, де панують принципи реальної обмеженості влади конституцією, а закони є раціональними, справедливими й рівними в застосуванні до всіх підданих або громадян, то Російська імперія ніколи не була таким утворенням, навіть після революційного вибуху 1905–1907 рр., коли нарешті стала на шлях перетворення на дуалістичну монархію. Прояви свавілля автократичної влади в центрі й самодурство на місцевому рівні політики ще довго залишалися традиційною частиною імперського буття (та перейшли, на жаль, у спадок сьогоденню...). До того ж українці як окремий етнос в умовах домінування імперської ідеології «триєдиного руського народу» не

¹ Тут і надалі по тексту посилання на рецензоване видання.

мали свого самостійного окремого представництва в нижній палаті російського законодавчого органу – Державній Думі.

У світлі вищезазначеного доречним виглядає, що в першому розділі рецензованої роботи – «Методологічні, історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» як пріоритетні висуваються саме методологічні складові. Вони свідчать про ерудицію автора та його інтерес до здобутків світової історичної думки в галузях цілої низки наук, сукупність яких забезпечує відтворення «колективного портрету» депутатського корпусу українських губерній. Як пише дослідник, «людський вимір» історії, на відміну від політичного чи інституційного, вимагає застосування інших методів дослідження, адекватних предмету, завданням дослідження й особливостям джерельної бази (с. 12). Автор декларує свій інтерес до дискурс-аналізу, культурно-семіотичних методів, інструментів історичної герменевтики, контент-аналізу, біографічного та нарративного методів (с. 26, 32). Так, стосовно останнього О. О. Коник слушно зазначає, що для вірного розуміння історичного тексту необхідно враховувати психологію, соціальний стан, характер автора тексту (чи то газетної статті, чи ораторської промови, зафіксованої в стенограмі думських засідань) (с. 27). Семіотичний метод є доречним при аналізі світлин, художніх портретів депутатів та їх побуту, зображень думської обстановки (і не лише з ілюстративною метою, але передусім для більш глибокого з'ясування етнічних та соціально-статусних групових ознак) (с. 27). Дослідник для вивчення міжособових зв'язків в парламентському представництві від українських губерній імперії також пропонує скористатися методологічним концептом «інтелектуального співтовариства» (с. 29). Свого часу американський професор Рендалл Колінз у «Соціології філософії» (1998) використав мережевий принцип, запропонувавши модель інтелектуальних мереж як засіб вивчення історії філософії. Під кутом мережевого аналізу інтелектуальне співтовариство розглядається як комунікаційний простір інтелектуала, утворений потоками інформації [4]. На українському матеріалі цей підхід був обґрунтований у теоретичній праці І. І. Колесник [5, с. 169-192] та застосований нею у книзі «Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій» (К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 596 с.). Як доводить О. О. Коник, ця модель може бути використана й при аналізі парламентських репрезентацій (с. 29).

І все ж саме напрацювання в галузі просопграфії виходять, на нашу думку, на перше місце серед різноманітного наукового інструментарію, яким послуговується О. О. Коник. Потрібно також відзначити, що він досконало володіє й методами традиційного історіографічного аналізу: майже 40 таблиць у тексті та винесених в «Додаток Б» не тільки служать переконливим ілюстративним засобом, але й показують глибину оволодіння аналітико-статистичним методом розкриття суті історичних явищ.

Підходи, задекларовані на початку першого розділу, надалі реалізуються в тексті монографії. Так, привертає увагу спроба використати можливості ономастики для характеристики складу депутатів усіх чотирьох Дум. Чоловічі імена, поділені на групи за принципом популярності (частоти появи) їх в середовищі депутатів, стали, наприклад, підґрунтям для такого висновку: «Можна, проте, вважати доконаним той факт, що абсолютна більшість членів депутатського корпусу, обраного в українських губерніях імперії (203 особи) мала прості і узвичаєні у слов'янському православному світі імена, що однаково пасували і дворянину, і селянину. Отже, принаймні в сенсі особистих імен думські депутати справді могли претендувати на загальнонародне представництво» (с. 366–367).

Фактографічною насиченістю відзначається «історіографічний» сегмент першого розділу. Передусім, автор ретельно проаналізував праці сучасників подій, надалі – здобутки (відверто скажемо, не вельми значні) радянських істориків, і, наостанок, доробок сучасної російської, української й зарубіжної історіографії. Слід зазначити, що до робіт українських істориків дослідник поставився дещо скептично. Певною мірою його скепсис має підстави, з огляду на численні «ляпсуси», вилучені з публікацій, що наводяться в книзі (с. 55–57). Однак науковець пояснює причини «суперечливих проблем і фактичних помилок»: «... результати дослідницьких зусиль окремих учених розпорошені географічно» (С. 55), – тобто, інакше кажучи, бракує якогось (бодай неформального) організаційного центру чи видання, де б здійснювалася апробація статей, котрі стосуються як регіональних особливостей депутатів, постатей найбільш помітних членів Дум, так і наскрізних проблем парламентської діяльності. Це зробити варто хоча б тому, що російська (як і зарубіжна) історіографія мало цікавиться власне українським дискурсом даної проблематики: «Українців у працях таких науковців практично не видно, вони зливаються з великоросіянами» (С. 62).

Джерельна база дослідження проаналізована автором (с. 62-84) всебічно й вагомо. О. О. Коник використав для написання монографії писемні джерела, документальні й оповідні, які на основі загальноприйнятої сучасної класифікації поділив на п'ять основних груп: законодавчі акти, діловодна документація, статично-довідкові матеріали, періодична преса, документи особового походження (с. 62). Намагаючись реалізувати принцип репрезентативної вибірки документальної бази, автор залучив фонди (загальним числом 55) архівосховищ: ЦДІА в Києві, Відділу рукописів Інституту рукопису НБУВ НАНУ, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Херсонської області, Державного архіву Черкаської області. Архіви Російської Федерації представлені матеріалами Російського державного історичного архіву в м. Санкт-Петербург та Державного архіву Російської Федерації в м. Москва. Значна кількість матеріалів, пов'язаних із думською тематикою (переважно з російських архівів), опублікована. Найбільш цінним й універсальним джерелом у контексті дослідження є, безумовно, стенографічні звіти засідань Державної Думи. Із періодичних видань використані газети «Речь» (СПб.), «Киевлянин», «Почаевский листок», «Рада», тижневики «Украинский вестник», «Рідна справа (Вісті з Думи)», часопис

«Україна». Із українського мемуарного доробку автора монографії найбільш зацікавили спомини Д. І. Дорошенка, О. Г. Лотоцького, В. К. Приходька, Є. Х. Чикаленка.

Розділ другий «Формування депутатського корпусу Думи від губерній Наддніпрянської України» присвячений аналізу законодавчих актів, які встановлювали норми представництва й порядок обрання депутатів, а також соціальній характеристиці парламентарів. Варто підкреслити, що вибори до перших двох та наступних Державних Дум проходили на основі різних виборчих законів, що й позначилося на соціальному складі депутатів. Всього до чотирьох Дум було обрано від українських губерній 382 особи. Цей корпус автор ретельно аналізує за становими показниками, освітою, національністю. Як і слід було очікувати, різні стани були представлені непропорційно: з дворян походило 162 депутати (42,4 %), селян – 152 (39,7 %), духовенства – 35 (9 %), 19 (5 %) депутатів належали до робітників. Показники освіти різнилися залежно від місця того чи іншого стану в соціальній структурі: «Вищі мали вищу освіту, нижчі – нижчу». За національною ознакою переважали росіяни, на другому місці перебували українці, за ними йшли німці, поляки, євреї (с. 122). Компаративний аналіз членів Дум усіх чотирьох скликань дав авторові підставу для висновку щодо історичного значення запровадження російського різновиду парламенту. Він вважає, що «можна говорити про в цілому успішну стратегію уряду й адміністративного апарату на місцях по припиненню революційних проявів у суспільстві і введенні на якийсь час політичної боротьби в парламентське річище, та про соціальний реванш маєтних верств населення на третій і четвертий виборах, коли робітникам і селянам залишилося обов'язкове представництво, захищене законом» (с. 133).

Скидається на те, що думська епопея задумувалася і реалізувалася насамперед заради збереження status quo імперії або принаймні недоторканності її «священних» засад. Власне, нічого дивного тут нема – важко припустити, щоб державне впровадження суперечило інтересам держави і правлячої верхівки. Але такі широкомасштабні зміни завжди приводять в рух суспільство, мобілізують найактивніших представників різних верств і, зрештою, дають не зовсім очікувані результати.

Проаналізувавши у *третьому розділі*, який має назву «Склад депутатського корпусу від наддніпрянських губерній: витоки думської кар'єри та персональні характеристики», наявність і розміри маєтностей, громадську активність, професійні навички, набутий на державній службі й на виборних посадах управлінський досвід у представників дворянства та землевласників, інтелігенції й духовенства, робітництва, селянства й міщан, О. О. Коник прийшов до висновку щодо обумовленості політичного вибору депутатів їхнім соціальним походженням, статками, корпоративними цінностями, життєвим досвідом та цілями, якими вони керувалися, коли давали згоду балотуватися в члени Думи. Вибір останніх був значним: від примітивного бажання селян заробити (нічого не робивши, – з точки зору селянина, – отримувати аж 10 рублів за день) і прагнення деяких представників заможних верств задовольнити свої власні амбіції до реалізації широкомасштабних реформ, бажання повернути увагу громадськості та владних інституцій до актуальних проблем, або, навпаки, захистити існуючий порядок чи мобілізувати якомога більше однодумців для його руйнування. Серед депутатів, особливо перших двох Дум, привертають увагу непересічні особистості з числа українського селянства, які щиро переймалися питанням про землю, статус України в складі Російської імперії, зняття заборони з української мови. Чимало було і репрезентантів з прямо протилежними установками. Стислі, але влучні самохарактеристики окремих депутатів, вилучені автором з узагальнюючих робіт та довідників, дають уявлення про мотиви депутатської активності / бездіяльності: так, Гнат Стрельцов (Харківська губернія) вважав «неможим» належати до якоїсь партії (с. 216). Описав вчений і широкі можливості для кар'єрного росту, які відкрилися для дворян у III і IV Думах, чим скористалося чимало думських діячів. Варто відзначити також його інтерес до представників порівняно невеликих професійних загонів інтелігенції – професорів, вчителів нижчих шкіл, присяжних повірених, інженерів. Людські риси депутатів, що яскраво проявилися в ході думських дебатів, викликали захоплення сучасників або зворотний варіант – таке само палке неприйняття.

У *четвертому розділі «Політичний вибір і думська діяльність депутатів від Наддніпрянської України»* йдеться про політичні орієнтири, формування фракцій та безпосередню участь у власне думській роботі депутатів від українських губерній. Визначивши 17 партій або фракцій у Думах всіх скликань, дослідник ретельно проаналізував мотиви вступу, характер діяльності депутатських об'єднань, ступінь впливовості, привабливості для входження до них, рівень їхньої опозиційності у кожній з чотирьох Дум. Розпочато цей аналіз з групи автономістів, куди входило всього 5 депутатів: 4 поляки, що представляли правобережні губернії, і В. М. Шемет з Полтавщини. До цього міжрегіонального товариства приєднався й чернігівець І. Л. Шраг (с. 219–220). Оскільки два останніх були визнаними діячами українського національного руху, то поява такого об'єднання – це явне свідчення інтересу до ідей реформування Росії імперії на автономістичних засадах, а водночас спроба знайти союзників в особі поневолених «недержавних» народів імперії. Привертає увагу своєю оригінальністю аналіз групи так званих безпартійних (зауважимо, що дана категорія рідко потрапляє в поле зору вчених, і вже тому повз цей сюжет важко пройти мимо). На думку автора, «мотиви безпартійності» були різними: від «елементарної обережності» до «свідомого приховування поглядів – у перших Думах не дуже популярними були праві погляди, у наступних комусь доводилося приховувати (або вважати за краще не демонструвати) свої ліві переконання». Дуже по-сучасному звучить і висновок сюжету: щоб дозволити собі чітку політичну позицію, «треба було мати стійкі переконання, або мужність», чи «добре матеріальне становище, стабільні соціальні зв'язки...» (с. 222). Виявляється, що в ті далекі часи вже були й партії-клієнтелли, тобто політично-електоральні асоціації, що створювалися під одну

популярну особистість, і переманювання чи добровільні переходи депутатів до інших груп. Хіба що це робилося не з таким відвертим цинізмом, як нині.

У цьому ж у розділі прослідковано участь депутатів у керівних органах Дум, вивчено їхню роботу в комісії тощо. Проте особливий інтерес викликає аналіз виступів на пленарних засіданнях, тісно пов'язаний із вдалою, як на нас, спробою, визначити у відсотках ступінь «парламентської активності» депутатів даної категорії. Попри те, що сам автор вважає пропонований ним спосіб «небездоганним» (с. 270), відзначимо колосальну роботу по виявленню, групуванню необхідної інформації та проведенню відповідних математичних обрахунків по кожному із 382 членів Дум. Такий підхід дозволив обрати для детального аналізу «репрезентативну» групу «еталонних» депутатів, що складається з «селянина кадета Грабовецького, робітника соціал-демократа Кузнецова, університетського професора «українського» кадета Лучицького, провінційного священика-чорносотенця Машкевича та дворянина-аристократа, поміркованого націоналіста Івана Стенбок-Фермора (с. 271–272). Це депутати I і III Дум. Постаті, як бачимо, за винятком І. В. Лучицького, маловідомі, проте, як довів автор на підставі фактів, цікаві для сучасності. На основі біографічних даних з довідників про думський депутатський корпус, ретельного аналізу стенограм виступів вищеназваних осіб, а також залучення інших матеріалів у книзі подано розлогі історико-біографічні нариси, які формують уявлення не тільки про депутатський корпус в цілому, але насамперед про представників тогочасного політичного соціуму в усьому його розмаїтті.

На завершення розділу О. О. Коник розглядає «українське питання», як воно поставало в Думах. Він не поділяє точку зору про існування українських фракцій у складі Дум перших двох скликань, натомість оперує поняттями «Українська думська громада» («Український парламентський клуб»), які заснувалися у столиці й об'єднували не тільки депутатів, але й «столичних “свідомих” українців», до яких приєднався і М. С. Грушевський (с. 307–308). Автор підкреслює виразно селянський склад членів громад, відзначає патріотизм, що прозвучав у їхніх парламентських промовах: «виступи Аркадія Грабовецького, Миколи Онацького та Гаврила Зубченка у 1-й Думі, Юхима Сайка, Євмена Чигирика, Василя Сахна та Василя Хвоста у 2-й були яскравими, пройнятими любов'ю до рідного краю, гордістю за його історичну минувшину» (с. 309). Однак у книзі не приховано й реального стану речей: переважна більшість членів російського парламенту, обраних від наддніпрянських губерній, хай навіть і етнічних українців, були або байдужими до національних проблем, або вороже ставилися до ідеї «національного відродження», всіляко афішуючи свої проросійські переконання. Загалом же, як слушно вважає дослідник, у сукупності виборчі кампанії, формулювання і відстоювання національних вимог у Думах мали позитивне значення, бо сприяли формуванню й консолідації української нації, давали «її політично активній частині» необхідний досвід державотворчої діяльності (с. 325).

Останній, *п'ятий, розділ «Наддніпрянські депутати у Таврійському палаці і за його стінами: особистості і долі»* приваблює цікавим авторським поєднанням інструментальних прийомів дослідження повсякденності й засобів біографічного аналізу. Викликає інтерес історія побудови й детально описаний інтер'єр Таврійського палацу, висновок щодо придатності приміщення для роботи представницького органу тощо.

Показовим щодо тенденцій до антропологізації думської історії є з'ясування подальшого життєвого шляху окремих депутатів. Автор прагнув рівномірно розподілити матеріал по губерніях, щоб через персональні та групові характеристики депутатів дати уявлення про всю Україну. Так, ми нарахували 83 розгорнуті довідки або згадки про 10 посланців від Чернігівської губернії до Першої Думи. Проте найчастіше зустрічаються згадки й посилання на херсонських депутатів: історія роду Байдаків (с. 158), звернення до інформативних блоків газети «Юг». На нашу думку, це цілком зрозуміло і доречно. Місцевий патріотизм ще ніхто не відміняв – та й не потрібно: бо, як писав В. Вжосек, «не вдається втекти від власної культури, її актуального стану, в світ поза нею» [1, с. 206].

Загалом матеріал книжки є значним, різноманітним, насиченим унікальною інформацією. Структура праці логічна і, скажімо так, «поліфонічна»: серед парламентських «голосів імперії» українські ноти звучать досить виразно. Справляють позитивне враження детальні статичні таблиці, складені із залученням кількісних методів дослідження. В цілому монографія створює враження великої, кропіткої, багаторічної праці, виконаної з щирим зацікавленням предметом дослідження.

Незважаючи на високу позитивну оцінку рецензованої монографії, слід також висловити деякі критичні зауваження щодо архітектури роботи, окремих положень чи висловлювань автора. Так, наприклад, ледь не з початку передмови О. О. Коник звертається до з'ясування проблеми методів дослідження (с. 8–9), хоча на це зарезервований ним окремий параграф першого розділу. Як мінімум двічі в передмові формулюються завдання дослідження – на с. 6–7 та на с. 10. Та й далі в тексті автор неодноразово повертається до цього питання (наприклад, на с. 33). Мабуть, це не є раціональним із точки зору організації тексту.

Окремі заперечення стосуються низки термінів, вживаних у рецензованій монографії. Майже з перших сторінок тексту автор залучає до обігу терміни «еліти» й «маси», але не подає чомусь розгорнутого пояснення (с. 10), не вказує, в контексті яких концепцій (ціннісної, плюралістичної, функціональної або ін.) вони вживані. В параграфі 5.2. «Людський вимір» депутатського корпусу він знову оперує (с. 357–367) терміном «еліти», далі, на с. 358, уживає терміни «нова еліта» (щодо інтелігенції), «східна еліта» (щодо кримських татар), – і знову без будь-яких додаткових тлумачень. Без особливих пояснень використовується також термін «національні елітні групи» (с. 10), хоча стосовно історії імперій це питання якраз є дискусійним.

Варто було б подати і його особисте розуміння цих дефініцій (звичайно, у співставленні з іншими науковими трактуваннями).

О. О. Коник використовує також такі недвозначні поняття, як «чужа влада», «чужа культура» (с. 10), і знову ж таки – без пояснення та лапок. Коли це імперська влада або російська культура – слід так прямо і писати, без ідеологічних переважень тексту. Або подати трактування цих понять у контексті теорії політичної культури.

Більш суттєвий момент зауваг стосується інших вживаних дефініцій. Так, спочатку в передмові автор нібито чітко й недвозначно визначився, що предметом розгляду є «думські депутати перших чотирьох скликань, обрані від українських губерній і міст...» (с. 7). Далі йдуть слушні міркування щодо понять «українські депутати», «український парламентаризм». Але далі в тексті роботи зустрічаємо плутанину. Наприклад, уже на с. 36 (абзац 1) автор чомусь не може визначитися, що він вивчає – депутатів із Наддніпрянської України чи українців-депутатів, «думських депутатів, обраних в губерніях Наддніпрянської України колишньої Російської імперії» (с. 22), «думський депутатський корпус, який репрезентував наддніпрянські губернії» (с. 357). На с. 387 йдеться про «українське населення», «зріз суспільства України», а на с. 392, у висновках, читаємо вже про «участь українців у парламентському процесі в Росії». О. О. Коник і сам визнає на с. 7, що «предмет дослідження в сьогоднішній історіографії залишається термінологічно неусталеним». Це, щоправда, відкриває широкі перспективи для подальшого опрацювання проблеми.

В розділі 1 «Методологічні, історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» не дуже доречними виглядають, хоча б і оперті на авторитет західних науковців, закиди автора на адресу політичної історії (с. 12). Зрештою, проблема, яку досліджує автор, виокремилася якраз на перетині історії державних інститутів та політичної історії, і надбаннями цих двох напрямків він, безперечно, скористався. До того ж «людський вимір» історії, до якого тяжіє О. О. Коник, зовсім не суперечить наявній фактографічній базі, так щедро напрацьованій у ділянках інституціональної й політичної історії.

Серед дослідницького інструментарію, до характеристики якого звертається науковець, варто було б більш детально зупинитися на біографічному й просопографічному методах: він, звичайно, говорить про них, але в надто загальній формі (с. 19–25).

В розділі 1.2. «Історіографія проблеми» автор декларує, що буде розглядати найбільш помітні історіографічні явища з предмету дослідження. Можливо, саме тут було б бажаним використати більш чіткий поділ літератури на напрямки, планомірно й виважено проаналізувати конкретні видання. В огляді дореволюційної історіографії не зовсім зрозумілим є вислів на с. 39 щодо «амбівалентності окремих українських авторів робіт на думську тематику із загальноросійських партій...», «без якогось національного маркування чи адресування» (зокрема, згадуються й праці М. М. Могилянського про Першу Думу). Нам уявляється, що при уважному аналізі цих текстів можна абсолютно однозначно простежити й партійну ідентифікацію автора, і «національне маркування» (насправді – «ідентичність»). Швидше за все в тих «документах доби» можна простежити «амбівалентність», точніше – множинну ідентичність (органічне поєднання в свідомості однієї людини імперської, загальноросійської, «малоросійської», та й навіть зачатків української лояльності).

Автор приймає за основу поділ історіографії на три історіографічних періоди, але останній – сучасний – обчислює в 15–20 років, хоча логічніше було б виділити період «перебудови» (1985–1991 рр.), коли почалися (принаймні в академічних структурах Москви й Ленінграду) певні зрушення щодо даної проблематики. А далі – період 1991–2010-х рр. (який налічує уже не 20, а 22 роки). Бажаним є більш чітко виділяти найбільш суттєві відмінності між «модерними» російською та українською історіографічними традиціями.

Не подано, на жаль, окремої характеристики комплексу енциклопедичних російських видань з історії Державної Думи Російської імперії, хоча в контексті роботи автор до них неодноразово звертається. Сучасні енциклопедичні видання чомусь розглянуто в методах дослідження (с. 25), а не в історіографії. А потім знову розглянуто, але вже як джерело дослідження (с. 74–75). Певно, варто було зробити комплексний розгляд лише в розділі «Історіографія».

В огляді української сучасної літератури з думської проблематики слід взяти за основу якийсь певний принцип, проаналізувавши наявний доробок або за напрямками дослідницьких інтересів, або за конкретним предметом дослідження (наприклад, чітко сказати, які роботи присвячені підготовці виборів, які – 1-й, 2-й Думі, Виборзькій відозві, діяльності політичних партій та лідерів на виборах у Думу тощо). Варто було б докладніше охарактеризувати узагальнюючі праці, які вже є в українській науці. Натомість йдеться загалом про «сучасне українське бачення» (с. 33).

Щодо характеристики джерел дослідження зазначимо, що про журнал «Нова громада» (1906) О. О. Коник пише як про «дочірнє видання газети «Рада» (с. 75). Але, як свідчать мемуари Є. Х. Чикаленка й С. О. Єфремова, їх листування, самі видавці його так не трактували. Некоректним є написання назви часопису «Літературно-науковий вістник» як «вісник» (с. 75).

На с. 77 автор побіжно згадує невдалі спроби Є. Х. Чикаленка добитися депутатського мандату. Це досить важлива для читача інформація, і тут краще було б послатися на відповідне джерело.

На с. 83 йдеться про «документи зображального типу». Мабуть, краще було б говорити про візуальні джерела.

В параграфі 3.4. «Вплив соціального походження на політичний вибір» (с. 210–217) автор поринув у хитросплетіння партійної історії революційної доби, коли формувалися контури першої російської

багатопартійності. Але, як уявляється, зацікавлений читач так і не отримав однозначної відповіді на питання: чи існувала пряма кореляція між політичним вибором та соціально-майновим статусом думських обранців? Хоча з історії тієї ж кадетської партії, наприклад, ми напевне знаємо, що такого безпосереднього зв'язку не було. Наприкінці параграфу на с. 217 читаємо, що, виявляється, «для нашої роботи, зрештою, не так важливо, до якої партії відносив себе той чи інший депутат, речником якого класу виступав – важливіше те, як у подальшій його думській (парламентській) діяльності захищалися інтереси народу України, або, принаймні, оприлюднювалися його бажання, та як змінювався сам український соціум під впливом модернізаційних змін в імперії».

До параграфу 4.4. «Депутати і «українське питання» (с. 303–325), враховуючи популярність даної проблеми в пострадянській історіографії, варто було б залучити історіографічну складову, подати змістовне історіографічне узагальнення. Натомість автор досить спорадично посилається на різні праці, не мотивуючи свій вибір. Щодо взаємин М. С. Грушевського та П. М. Мілюкова, яких побіжно торкається О. О. Коник на с. 324, зазначимо, що при висвітленні даного сюжету варто було б використати змістовні джерельні свідчення (спомини П. М. Мілюкова, щоденник М. С. Грушевського, листи Грушевського до Мілюкова та т. п.) і оригінальні роботи зарубіжних авторів (про це писали, наприклад, А. Процик та С. Брейяр).

Певні недоліки є в інформативно насиченому параграфі 5.2. «Людський вимір» депутатського корпусу» (с. 357–367), де автор одночасно намагається і створити «колективний портрет», і «ближче придивитися до окремих особистих доль...», типових і нетипових (с. 357). Нагадаємо, що є два основних трактування сутності просопографічних досліджень – або це буде *колективний (груповий)* портрет, або – індивідуально-деталізований портрет *однієї* особи (в родинному або сімейному інтер'єрі, дружньому колі, політичному чи професійному оточенні). Й не варто об'єднувати різні історіографічні моделі: вірогідно, краще було б в одному параграфі зосередитися *лише* на *колективному* просопографічному дослідженні, а в іншому – на *особистих* долях депутатів.

В монографії відсутній список скорочень; немає, на жаль, географічного покажчика, який став би в нагоді фахівцям із регіональної історії. Бажано б було долучити до неї й стислий термінологічний покажчик (наприклад, щодо думської діяльності).

Наостанок можна висловити зауваження, які мають радше характер побажань: попри зрозумілі труднощі із встановленням подібних дат, варто було б вказати на час смерті депутатів; більше уваги приділити висвітленню резонансних подій, пов'язаних з депутатською діяльністю (наприклад, підписання Виборзької відозви).

Завершуючи рецензування монографії, зазначимо, що в певному сенсі висновки до роботи (с. 387–393) не відбивають усього багатства її змісту. На наш погляд, в праці О. О. Коника переважає, так би мовити, територіальний підхід. Україна розглядається (і цілком обґрунтовано) як провінція грандіозної імперії. Специфіка думського представництва від губерній Наддніпрянщини була пов'язана з особливістю виборчого законодавства в третечервневій монархії, яке свідомо відстороняло українських патріотів, як «політично неблагонадійних», від участі в виборах. Тому депутати від українських губерній й не були «голосом України» – принаймні, щодо ситуації в III та IV Державних Думах. Але створюється враження, що внаслідок послідовної реалізації автором територіального підходу врешті-решт втрачається перспектива політична: в післямові не простежується подальший стрімкий розвиток подій, в кризових реаліях пізньої імперії Романових не вимальовуються контури майбутнього революційного вибуху 1917 р., за лаштунками подій не відчувається «дозрівання» інтелектуального та організаційного потенціалу майбутньої української державності. Вірогідно, готуючи перевидання цієї безперечно важливої й корисної книги, автор буде мати змогу конструктивно відреагувати на висловлені нами доброзичливі зауваження.

Сподіваємося, монографічне дослідження О. О. Коника посяде гідне місце серед наукових праць з історії України новітньої доби. Безперечно, воно може відіграти значну роль у підвищенні інтересу до персоналій з числа депутатського корпусу на рівні регіональних дослідницьких осередків. Ця книга – гарний взірець добросовісної наукової продукції українських авторів, стимул для розгортання подальшої роботи з історії парламентаризму імперської доби як для дослідників-початківців, так і для маститих істориків.

Джерела та література

1. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постанова неklasичної історіографії; Про історичне мислення [Текст] / В. Вжосек / Пер. з польськ. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 296 с. – (Серія «Ідеї та історії»; Вип. 7).
2. Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення [Текст] / Голова ред. ради В. М. Литвин; кер. авт. кол. В. А. Смолій; НАН України, Інститут історії України. – К.: Дніпро, 2010. – 636 с.
3. Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Біографії та законотворча діяльність депутатів Верховної Ради України I–VI скликань [Текст] / Голова ред. ради В. М. Литвин; НАН України, Інститут історії України. – К.: Дніпро, 2010. – 816 с.
4. Коллінз Р. Соціологія філософій: глобальна теорія інтелектуального змінення [Текст] / Р. Коллінз / Пер. с англ.: Н. С. Розова і Ю. Б. Вертгейм. – Новосибірськ: Сибірський хронограф, 2002. – 1280 с.
5. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України XIX століття [Текст] / І. І. Колесник // Український історичний журнал. – К., 2008. – № 1. – С. 169–193.

Т. П. Демченко, С. Г. Іваницька